

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕТАПІВ БУДІВНИЦТВА В БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ

Вивчення лексики говірок, що відображає матеріальну та духовну культуру крізь призму народних вірувань та обрядів, актуальне передусім з огляду на зміни традиційних обрядів, що водночас зумовлюють і зміни у відповідних тематичних групах лексики. Дослідження особливостей номінації традиційного сільського будівництва на матеріалі різних говорів дає змогу ґрунтовно проаналізувати цю тематичну групу лексики української мови, а також частково відтворити давні традиції, пов'язані з будівництвом житла.

У своїх розвідках мовознавці активно аналізували будівельну лексику, зокрема І. Лучиць-Федорець, О. Євтушок, М. Никончук, К. Глуховцева, Л. Дорошенко, Р. Сердега, М. Бігусяк, Л. Полішук, Д. Тодер та інші, однак саме в бойківських говірках цей пласт лексики ще не досліджено.

Бойківські говірки, які стали об'єктом нашого дослідження, належать до архаїчних говірок української мови, адже досі зберігають мовні явища, що мають праслов'янські корені [4, с. 78]. Тому ґрунтовний аналіз цих говірок матиме вагоме значення для вивчення історії української мови зокрема. Ареал поширення бойківських говірок охоплює територію південних гірських районів Львівської області, північно-західних районів Івано-Франківської та деякі говірки суміжних районів Закарпатської області [2, с. 51–52].

Мета статті – дослідити лексику, що репрезентує етапи традиційного сільського будівництва в бойківських говірках: його початок, процес будівництва та завершення, а також входи до нового будинку.

Безперечно, спорудження нового помешкання мало велике значення для кожного бойка, тому й супроводжувалось чисельними обрядами та повір'ями.

Початковим етапом у спорудженні нового житла був вибір місця, на що впливали різні чинники, передусім природно-географічні. Однак відомі й народні поради, як знайти вдале місце для будівництва. Говірконосії повідомляють: *ни мож бул'о на межи / і на чуж'ім ґрунт'і ни с'м'їу будувати / бо тоб'і ни добри буди / діти с'а дурн'і родилу (Хщн); хто хот'їу дес' будуватис'а / то ходиу дес' до знахар'їу / і казали / ти пириночуї на т'ім м'їсци / йакшо спок'їно перестии / можши с'м'їло там ставити (Сглт); де межа ны будували / три будинк'и ны майут бити на йідн'ім ґрунт'і (Брк); вибиралос'а аби було сух'е м'їсци / аби ни було на м'лац'ї (Зкп); де вода / де м'лака ни будували / костриц'а / та'ка тра'ва там росте (Врх)*. Назва ділянки під забудову в бойківських говірках представлена лексемою *пл'ац*, яка запо-

зичена з німецької мови [3, IV, с. 433]. Слово зафіксоване ще у староукраїнській мові з аналогічним значенням [6, II, с. 154].

Важливим для спорудження житла був етап заготівлі будівельного матеріалу, який у бойківських говірках представлений питомими дієсловами *ладити* [3, III, с. 80], що фіксуємо зрідка у мовленні говірконосців старшого віку (Лбх С., Крк), та *заготоу'л'ати* [3, I, с. 577], відома літературній мові зі значенням 'робити запас чого-небудь, запасати' [5, III, с. 89].

Зазначмо, що на Бойківщині виділяли кілька етапів будівництва, зокрема закладання підвалин, встановлення горизонтальних балок над вікнами і дверима ("зв'язування хати"), зведення дерев'яної конструкції даху та завершення будівництва.

Процес закладання підвалин, як повідомляють говірконосії, супроводжувався певними обрядодіями: *ў нижн'ім дерев'і робили триуголну йямочку / і там клали с'в'ачене із'іл':а / хто шчо маў / л'убого із'іл':а / л'аў с'в'аченоў водоў / пол':аў / у ўс'і чотири угли ж'аў з'рош'і / і тоў коб'іткоў шчо вылучиў / заложиў ўс'і штири угла (Крк); клалы шишниц'і с'ц'ер'квы брали / й'ака с'в'итиц':а на храмовый празник / й'ел'ейу бралы / до ру / ў т'ім замку выр'ізали отак'иў трикутник / то то в'ідтам выбиралы / т'уда закладалы того с'в'ач'аченого / закривалы то то / господар помол'иўс'а Оч'инши і Богородици / і так то пот'ім ўже закладалы (Сглт); с'в'атили с'в'аченоў водоў п'а а, / де майут хату будувати (Мшц).*

На позначення етапу закладання підвалин для нового будинку в бойківських говірках фіксуємо назви: *заўй'азан':а* (Хщн), *заўй'азуван':а* (Зкц, Ябл), *заўй'азини* (Мшц), *заўй'аз':а* (Хтр), *заўй'аз'* (Клн), *заўй'азати хату* (Грвк), *засил'ати хату* (Сглт, Врх), похідні від дієслів *зав'язувати* 'з'єднувати, скріплювати кінці чого-небудь вузликом' [5, III, с. 64], та *засиляти* 'просовувати у вузлий отвір' [5, III, с. 305] мотиватором яких є спосіб з'єднування підвалин, а також лексеми *засновини* (Грбн), *заснови* (Лбх С.), *засноўйа* (Скл), *засн'іўк'и* (Н. Ржн), похідні від загальнонародної лексеми 'класти початок існування чого-небудь' [5, III, с. 321], очевидно, мотивовані дією, початком існування будинку.

Більшість аналізованих слів утворено суфіксальним способом: **-н'(:)-** (*заўй'азан':а*, *заўй'азуван':а*); **-ин-** (*заўй'азини*, *засновини*); **-к-** (*засн'іўк'и*); **-й-** (*засноўйа*); безафіксним способом: *зав'язувати* → *заўй'аз'*, *заўй'аз':а*, *засновувати* → *заснови*; аналітичним способом: *заўй'азати хату*, *засил'ати хату*. Лексеми є питомими: *засновувати* [3, V, с. 338], *заўй'азати* [3, I, с. 442], *засил'ати* [3, V, с. 230].

Важливим етапом у будівництві було встановлення верхніх горизонтальних балок над вікнами та дверима, що символізувало зв'язування хати в одне ціле. У бойківських говірках цей процес номіновано: *оча'й'ати*, *оча'тити* (Глц Ск., Грбн, Зкц, Клн, Кмк, Орк, Хтр, Крк, Опр, Лбх С., Сглт,

Н. Ржн): *п'їталис'а так йак їдут з будови / ну і шос' ти там ни'н'ї зробили / а оча'птилис'м'а / та ў'с'ї сте ўже оча'птили / ў'с'ї с'м'а ўже ни'н'ї ўча'птили* (Лбх С.).

Назва процесу утворена за мотиваційною моделлю “предмет” → “дія”, оскільки верхня горизонтальна балка над вікнами у бойківських говірках номінується *вочап* (Брк, Грз, Тр'є, Глц Сам.), *во'ч'їн* (Трл), *очап* (Врх, Глц Ск., Грбн, Зкц, Клн, Крк, Лбх С., Лбх Т., Н. Ржн, Опр, Сглт, Трвк, Хтр, Ябл, Ялн), яке водночас походить від *ч'апитися* ‘доторкатися, прив'язувати, зв'язувати’ [3, IV, с. 243]. Основним способом творення виступає суфіксація: **-я-** (*оча'п'їати*), **-и-** (*оча'п'ити*).

Після зведення стін будинку наступав вирішальний етап будівництва, коли встановлювали дерев'яну конструкцію даху. У досліджуваних бойківських говірках зі значенням ‘встановлювати крокви (бруси, на яких тримається дах)’ фіксуємо назви: *к'їз'їти* (Хщн), *к'їз'їти* (Грбн), *зводити к'їз'їли* (Н. Ржн), *зни'мати к'рол'ї* (Лмн), *зни'мати рог'у* (Сглт, Врх): *о ўже збудовал'ы / ўже сповал'ыли / с'їз'ї'ыли / ўк'рыли / сол'омоў к'рыли / ну і к'рыїут сол'омоў / так'е вел'їк'е / так'е г'ї стро'пак / то с'їз'ї'ат / і там на то сол'ому накл'їдут / і спершу здол'ї / туда ўвер'х / туда так'ї стро'пак'и / і там сол'оми ба'гато / і грабл'ами ч'еїшт / аби бул'о фаїни* (Хщн). Назва *к'їз'їти* утворена суфіксальним способом за допомогою форманта **-и-** за мотиваційною моделлю “предмет” → “дія” (*к'їз'їл'ї крокви* → *к'їз'їти*, *к'їз'їти*) і має праслов'янське походження [3, II, с. 494]. Мотиватором для утворення назв *зводити к'їз'їли*, *зни'мати к'рол'ї*, *зни'мати рог'у* і слугує, очевидно, спосіб дії. Назви походять від читомих дієслів *зводити* ‘утворюючи, здіймати, спрямовувати вгору’ ← *вести* [3, I, с. 364], *зни'мати* ‘піднімаючи, пересувати, переміщати кого-, що-небудь у вище положення’ ← *їмати* [3, II, с. 296].

Зведенням дерев'яної конструкції даху фактично завершувалося будівництво та робота майстра – головного виконавця робіт. У досліджуваних говірках на позначення етапу завершення будівництва спорадично фіксуємо лексеми *косиц'а* (Глц Ск., Хтр, Опр), *кв'їтка* (Лмн, Н. Ржн, Сглт, Брк). Лексеми виникли, імовірно, за мотиваційною моделлю “атрибут” → “обряд” унаслідок метафоричного перенесення з частини на ціле.

Для номінації інших атрибутів, що символізують завершення будівництва, у бойківських говірках відомі такі: назви *в'їха* (Грбн, Врх, Тпц), *в'їнець* (Глвк, Глц См., Грз, Ндн, Трл), *й'їлинка* (Брк, Глц Ск., Тхк), *й'їличка* (Тсц), *с'м'їр'їчка* (Глц Ск., Опр, Лбх Т.), *косиц'а* (Лбх Ск., Н. Ржн): *ст'авили в'їху / ў нас с'м'їр'їчк'и ст'авили / ни з й'їлиц'ї / а с'м'їр'їчк'и / пол'їтили / по'ст'авили в'їху / пот'їм йак ўже к'рили / то ўже в'їху ту зн'їли* (Врх); *йак'шо ўже по'ст'авили к'їз'їли / не ўк'рили / а йак'шо*

поставили к'ізли / то майстри своєю роботою зробили / і тоді с: |ходу |сонц'а став'ат ко|сиц'у / там ставили таку смір'ічку (Н. Ржн). Питома лексема *в'інець* [3, I, с. 400] у літературній мові вживається із значенням ‘квіти, листя, гілки, сплетені в коло, яким звичайно прикрашають голову’ [5, I, с. 703]. Назва *ко|сиц'а*, що є розмовним варіантом лексеми *кв'ітка* [6, IV, с. 305], у народній творчості символізує красу і досконалість та має праслов'янські корені [3, III, с. 48]. Назви *в'інець*, *ко|сиц'а*, очевидно, мають символічне значення в будівництві як знак радості, що вдало завершено будівництво.

На Бойківщині особливого значення надавали й етапу переселення до новозбудованого будинку. Обов'язкова умова – посвячення будинку. Для номінації цього етапу спорадично фіксуємо лексему *по|с'в'ашчуванк'и*, яка утворена суфіксальним способом за допомогою форманта *-к-* від питомого дієслова *св'ятити* ‘здійснювати церковний обряд, що символізує очищення чого-небудь від гріховності, надання чомусь святості’ [3, V, с. 200]. Збереглися рудименти язичницьких вірувань – першою до новозбудованого будинку пускати домашню тварину. Для номінації цього обряду фіксуємо фразу *пустити зас'іда|ча*. Назва *зас'іда|ч* у бойківській демонології має символічне значення. У народних віруваннях бойків так називали духа-збагачувача, того, що засидів ягійсь ґрунт, тобто домашнього духа, який приносить багатство господарям [1, с. 29]. Номен походить, очевидно, від *с'ідати* ‘поселятися десь, обирати собі постійне місце проживання і засновувати господарство; оселятися’ [3, IX, с. 212]: *пу|ш|чалисми ку|гу|та / зас'іда|ли|а / хто ку|гу|та / а хто |кота / а ми за|ходи|ли з |хл'і|бом / |со|лі|у / і |з|про|води / |а|би нам |й|шло так |як з |води|у / |пустити| зас'іда|ча наз|ва|ли / |побуду|вали / |зай|шли |у| |хату / то|ді |к|лика|ли |с'в'аш|чени|ка / |ма|ї |з'ін|ос'ва|ти|у / то |ка|зали |т|ре|ба |ро|бити |по|с'в'аш|чуванк'и (Брк); |кота| пус|ка|ють |са|ми |пе|ри|и |як| за|ход'ат до |хату (Зкц).*

Отже, у досліджуваних бойківських говірках фіксуємо номінації етапів будівництва та номінації обрядодій, що супроводжують будівництво. Характерними мотиваційними моделями є “дія, спосіб дії” → “етап” (*за|у|язини, зас|но|вини*), “предмет” → “дія” (*оча|п'я|ти, оча|п'и|ти, к'і|зли|ти*), “атрибут” → “обряд” (*ко|сиц'а, кв'ітка*). Переважають питомі назви. Основними способами номінації є афіксальний, безафіксний та аналітичний.

Список обстежених населених пунктів

Брк – Боберка, Турківський р-н; Врх – Верхне, Тірківський р-н; Глвк – Галівка, Старосамбірський р-н; Глц Ск. – Головецько, Сколівський р-н; Глц Сmb. – Головецько, Старосамбірський р-н; Грбн – Гребенів, Сколівський р-н; Грз – Грозьова, Старосамбірський р-н; Зкц – Закіпці, Турківський р-н; Клн – Кальне, Сколівський р-н; Кмк – Комарники, Турківський р-н; Крк – Кривка, Турківський р-н; Лмн – Лімна, Турківський р-н; Лбх С. – Либохора, Турківський р-н; Лбх Т. – Либохора, Турківський; Мшц – Мшанець, Старосамбірський р-н; Ндн – Недільна, Старосамбірський р-н; Н. Ржн – Нижня Рожанка, Сколівський р-н; Опр –

Опорець, Сколівський р-н; Орк – Орявчик, Сколівський р-н; Сглт – Сигловате, Турківський р-н; Скл – Сукіль, Долинський р-н; Трл – Терло, Старосамбірський р-н; Трвк – Тернавка, Сколівський р-н; Тплл – Топольниця, Старосамбірський р-н; Тр'є – Тур'є, Старосамбірський р-н; Тхк – Тухолька, Сколівський р-н; Хщн – Хащованя, Сколівський р-н; Хтр – Хітар, Сколівський р-н; Ябл – Яблунів, Турківський р-н; Ялн – Ялинкувате, Сколівський р-н.

Література

1. Войтович, Н. Народна демонологія Бойківщини / Н. Войтович. – Львів : СПОЛОМ, 2015. – 227 с.
2. Воронич, Г. В. Бойківський говір / Г. В. Воронич // Українська мова : енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 51–52.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
4. Рабій-Карпинська, С. Бойківські говірки : зб. статей / С. Рабій-Карпинська. – Перемишль, 2011. – 320 с.
5. Словник української мови : у 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.
6. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. : у 2-х т. – К. : Наук. думка. 1977–1978. – Т. 1–2.

Юрій Чарнякевіч

НОВЫЯ ДЫЯЛЕКТНЫЯ СЛОЎНІКІ БЕЛАРУСІ: ПРАБЛЕМЫ ЎКЛАДАННЯ І ФУНКЦЫЯНАВАННЯ

Асноўнай задачай дыялектнага слоўніка з'яўляецца фіксацыя лексічнага і семантычнага складу дыялекту ў цэлым або асобнай гаворкі ў прыватнасці. Акрамя таго, дыялектны слоўнік з'яўляецца грунтоўнай базай пры вывучэнні гісторыі побыту, матэрыяльнай і духоўнай культуры народа.

Найноўшая айчынная дыялектная лексікаграфія натуральным чынам грунтуецца на здабытках пацярэднікаў – збіральнікаў жывога народнага слова, прафесійных дыялектолагаў, навукоўцаў. Між тым, адбываецца гэта не ўсюды і не заўсёды, прычым: не толькі ў асяроддзі прафесійных навукоўцаў [2, с. 32], але і ў тых аўтарскіх выданнях, дзе складальнікі не з'яўляюцца спецыялістамі – дыялектолагамі ці філолагамі.

Прааналізуюць два дыялектныя слоўнікі, якія выйшлі з друку ў апошні час і змяшчаюць лексіку з розных раёнаў Брэсцкай вобласці. Спачатку спынім увагу на выданні “Мова прадзедаў, мова дзядоў: дыялектычны слоўнік лабарскай гаворкі”, падрыхтаваным у 2018 годзе супрацоўнікамі Цэнтральнай раённай бібліятэкі імя Ф. Панфёрава [3]. Кніга змяшчае лексіку тайнай мовы жыхароў Янава (Іванова) Брэсцкай вобласці. Названая мова была распаўсюджана ў асяроддзі мясцовых збіральнікаў ахвяраванняў на рамонт і будаўніцтва храмаў.

Праўда, сама назва выдання адсылае чытача зусім не да дыялекталогіі. Прыметнік “*дыялектычны*”, як падае “Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы”, ужываецца ў двух значэннях: 1. гл. Дыялектыка; 2. Прасякнуты дыялектыкай (у 2 знач.), які рухаецца і развіваецца [5, с. 192]. Відавочна, аўтары выдання пераблыталі слова “*дыялектычны*” са словамі “*дыялектны*” ці “*дыялекталагічны*”. І, на жаль, не спяшаюцца сваю